

Tina JAZBEC

Maks Fabiani: urbanizem vasi in manjših krajev 1917–1922

Maks Fabiani se je leta 1917 vrnil z Dunaja v Gorico, da bi vodil prenovno med soško fronto porušenih vasi, manjših krajev in mest na Krasu, Goriškem in v Posočju. V naslednjih petih letih, kolikor je trajala prenova, je Fabiani izdelal več kot 90 regulacijskih in urbanističnih načrtov za vasi in mesta od Bovca do Tržaškega zaliva. Delo ni zajemalo le obnove porušenih objektov, ampak tudi projektiranje novih in širitve obstoječih cest, širitve naselij, oblikovanje javnih prostorov ter umeščanje različnih vsebin v naselja glede na njihove potrebe in velikost. Pri tem je Fabiani uporabil in razvil vsa takratna

izhodišča oblikovanja mest in urbanističnega načrtovanja. Njegovo delo odlikuje detaljna obravnava tudi najmanjših vasi in upoštevanje njihovih potreb ter vizija razvoja celotne goriške regije kot enotnega organizma.

Ključne besede: povojna obnova, prva svetovna vojna, Fabiani, regionalno načrtovanje, Goriška, Kras

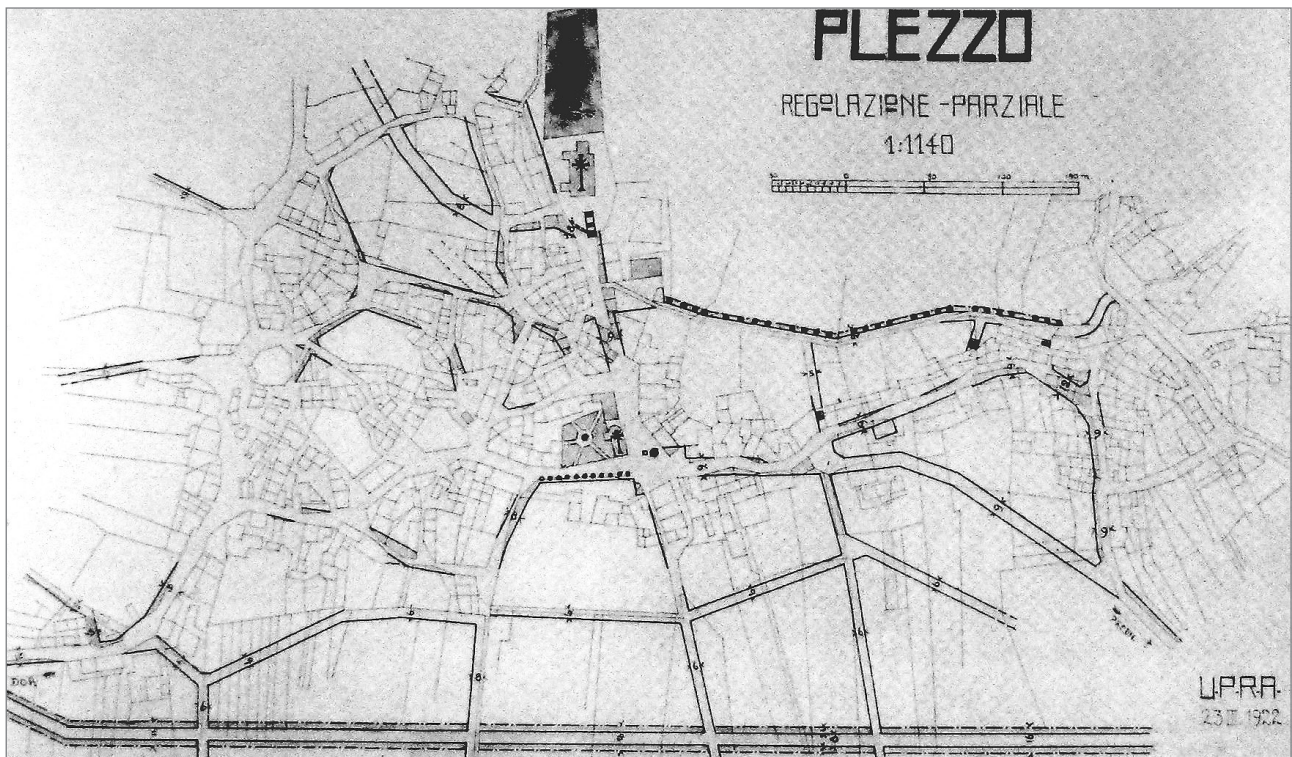
1 Uvod

Arhitekt in urbanist Maks Fabiani (1865–1962) je v svojem dolgem življenju deloval v različnih geografskih, političnih in družbenih okoljih, ki so od njega zahtevala širok pogled in hitro dojemanje stvari. Prostor in čas avstro-ogrske monarhije sta bila tisti zgodovinski okvir, v katerem je Fabiani razvil svoje strokovne poglede in osebna razmišljanja. Različna aktualna strokovna stališča tistega časa, tudi tista popolnoma nasprotna, je poznal in povzemal dovolj kritično, da je lahko ustvarjal rešitve, ki so odgovor na določena vprašanja ne le kot prikaz ideje, umetniškega stila ali katere druge ideologije. Fabiani je kot eden glavnih dunajskih arhitektov in urbanistov iz časa okoli leta 1900 pripadal naprednemu krogu Otta Wagnerja, s katerim je sodeloval pri projektiranju dunajske železnice, obenem pa je upošteval tudi tradicionalističen pristop, ki ga je zagovarjal Camilo Sitte. Združitev modernega časa, ki se kaže v upoštevanju naraščajočega avtomobilskega prometa, industrializacije in drugih novosti ter obenem v poznavanju tradicionalnih urbanističnih vrednosti, predvsem pri oblikovanju trgov in drugih mestnih prostorov, je glavna odlika Fabianijevega urbanizma. Urbanistična načrta za Ljubljano (1895) in Bielsko (1898–1899) sta primer urejanja majhnih mest, za katera je Fabiani napisal tudi izčrpni poročili z utemeljitvami posameznih posegov in razčlenitvijo problematike. Za to delo s področja urbanizma mu je dunajska univerza leta 1902 podelila častni doktorat in ga imenovala za profesorja na tehnični visoki šoli (Pozzetto, 1997: 30). Fabianijevo delovanje na področju urbanizma bi lahko razdelili na tri obdobja: obdobje

do prve svetovne vojne, obdobje med obema vojnama in čas po drugi svetovni vojni do njegove smrti (Wurzer, 1988: 15).

Prva svetovna vojna je postavila Fabianijev svet na glavo, z razpadom monarhije je izginil tudi enoten prostor Srednje Evrope, leta 1915 pa je njegove domače kraje, Goriško in Kras, zajela soška fronta. Po koncu bojev oktobra 1917 je bila slika teh krajev grozljiva: popolnoma porušena in opustošena naselja, uničena infrastruktura, razseljeno prebivalstvo. Maks Fabiani se je takrat odločil, da opusti akademsko kariero na Dunaju in se vrne v Gorico, da bi vodil obnovo v vojni porušenih krajev. V pismu dunajski tehnični visoki šoli leta 1919 je navedel, da se ne more vrniti na Dunaj in prevzeti pedagoških obveznosti, ker se čuti moralno obvezanega, da dokonča delo v Gorici (Pozzetto, 1997: 47–48). Urad za obnovo, ki ga je vodil, se je najprej imenoval *Wiederaufbau Görz und Gradisca*, po razpadu avstro-ogrske države in priključitvi Goriške kraljevini Italiji pa *Ufficio provinciale ricostruzioni architettura*; pozneje je bil ponovno preimenovan v *Ufficio provinciale regolazioni e architetture danneggiate* (Fabiani, 1988a: 187). Menjava oblasti in politični zapleti, ki so temu sledili, Fabianija niso zmotili pri delu: do leta 1922, ko so urad ukinili, je izdelal več kot 90 urbanističnih in regulacijskih načrtov za porušena mesta in vasi, vključno z mestom Gorica (Pozzetto, 1997: 55).

Fabiani je pri obnovi goriške regije nadaljeval in razvijal svoja predvojna urbanistična izhodišča, vendar je bila povojna ob-

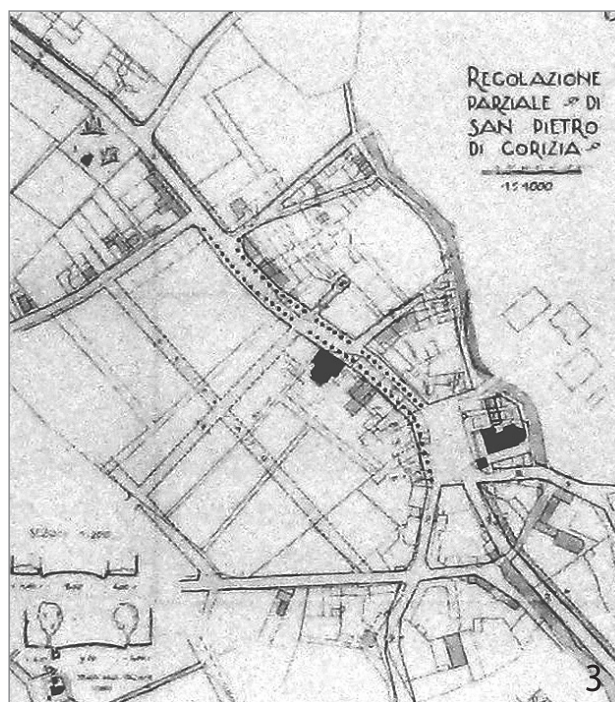
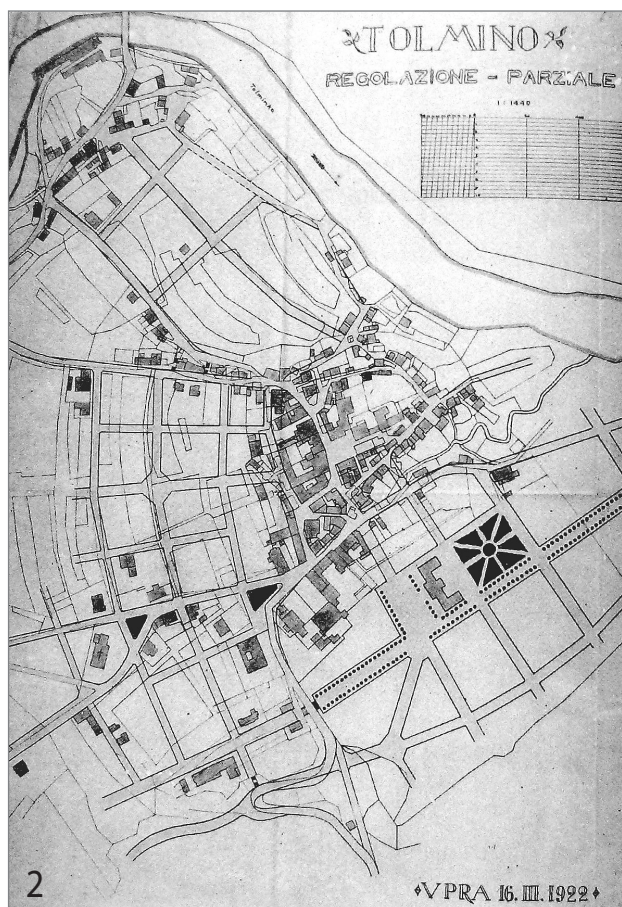
Slika 1: Delni regulacijski načrt za Bovec (1922) – hrani ga Musei provinciali Gorizia (vir: Pozzetto, 1997: 275).

nova v marsičem popolnoma drugačna naloga: urediti je bilo treba celotno regijo, ne le posamezno mesto, poleg tega je bila večina naselij popolnoma vaškega tipa. Pri tem je sledil svojemu načelu, da je treba na mesto, v tem primeru regijo, gledati kot na celoto: »Vsako količjak bistveno specijalno regulacijsko vprašanje kakega mesta da se zadostno in dovršeno rešiti samo tedaj, če se gleda hkrati na sliko istega mesta v popolni njegovi celoti.« (Fabiani, 1988b: 35.) Naselja je uredil po njihovi pomembnosti v okviru celotne regije ter jim glede na to določil cestno omrežje in predvidel nadaljnji razvoj. Cestno omrežje je zastavil z mislijo na prihodnji razvoj avtomobilskega prometa, zato so bili njegovi načrti s širokimi tranzitnimi cestami in obvoznicami glede na takratne potrebe preveč napredni. Tudi razvoj nekaterih naselij je Fabiani zastavil v obsegu, ki so ga ta dosegla šele čez 30 let in več. Sam je enakovredno opredelil reševanje problemov prometa in oblikovanje prostora pri urbanističnem načrtovanju: »V prvi vrsti so potrebe življenja in prometa ter vse, kar je s tem v neposredni zvezi. Racionalna zveza najvažnejših točk, zadovoljujoča izvedba in prostorninska dimenzacija ulic in cest spada v to poglavje. V drugi vrsti, vendar prav tako važna je umetniška izvedba mestne podobe, razdelitev javnih poslopij in spomenikov, njih arhitektur in karakteristik.« (Fabiani, 1988b: 99.) Pri reševanju oblikovanja prostora – trgov, glavnih ulic, javnih prostorov – je Fabiani, kot že rečeno, izhajal iz dveh izhodišč: secesijsko estetiko Otta Wagnerja lahko prepoznamo v oblikovanju ulic in trgov pravih oblik z drevoredi; pri regulaciji starejših urbanih sklopov pa je Fabiani pogosteje uporabljal dognanja o oblikovanju trgov, ki jih je razvil Camillo Sitte.

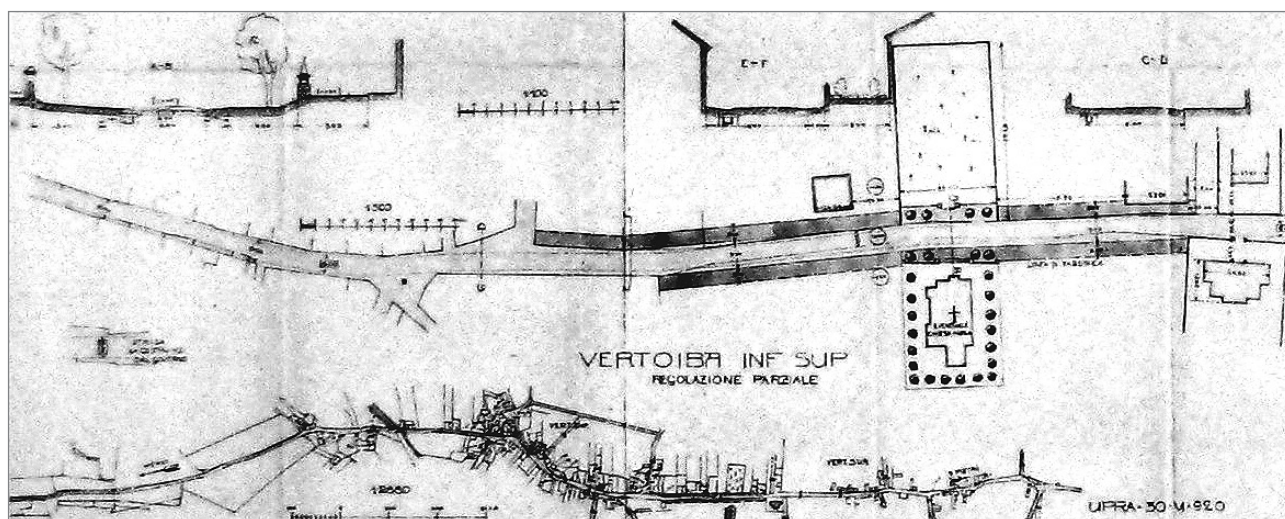
2 Primeri obnove vasi in manjših krajev

Delni regulacijski načrt za Bovec iz leta 1922 (Pozzetto, 1997: 275) kaže predvsem Fabianijeve posege v cestnem omrežju. V jedru naselja je predvidel razširitve pomembnejših cest, uredil je cerkveno ploščad in dostop nanjo s stopniščem. Prav tako je za pešce uredil nekatere manjše dostope s stopnicami. Razvoj naselja je umestil v smeri proti dolini, za potrebe tranzitnega prometa je načrtoval 16 metrov široko obvozno cesto na dnu doline. Kot v večini drugih naselij je veliko pozornost namenil drobnim ureditvam, ki brez večjih stroškov oblikujejo prostor ali mu dajejo okvir. Glavni trg je tako oblikoval z nizom dreves in umestitvijo spomenika. Razširil je pot do župnijske cerkve in z manjšimi rušenji nekatere ceste in trge. Drevored, ki ga je predlagal na višjem robu naselja, bi sklenil veduto Bovca. Načrt ni bil realiziran v celoti.

Tolmin je Fabiani videl kot administrativni in šolski center Posočja, zato je v načrtu iz leta 1922 predlagal večje razširitve mesta (Pozzetto, 1997: 274). Rast stanovanjskega dela naselja je predvidel proti zahodu in severu, na nižje ležečem terenu proti jugovzhodu pa je umestil nov center mesta s parkom, ozelenjenim trgom in drevoredom. Načrt ni bil realiziran, so pa po drugi svetovni vojni šolski in športni center umestili na isto lokacijo kot Fabiani.

Sliki 2 in 3: Delna regulacijska načrta za Tolmin (1922) in Šempeter pri Gorici (1920) – hrani ju Musei provinciali Gorizia (vir: Pozzetto, 1997: 274 in 246).

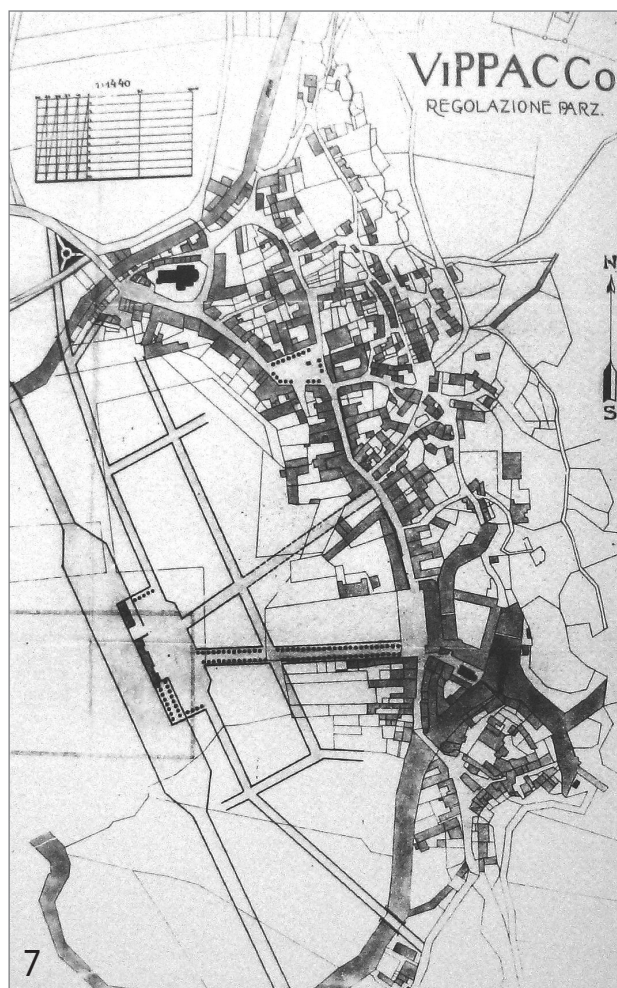
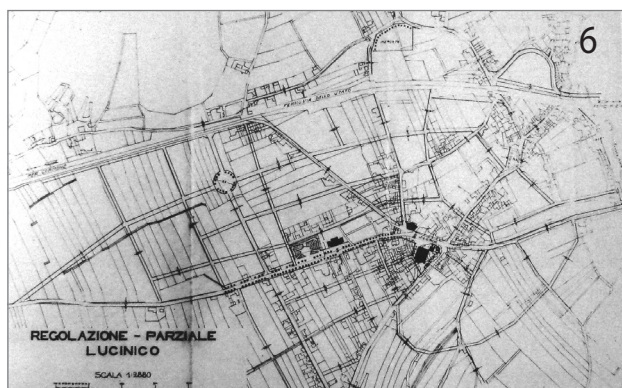
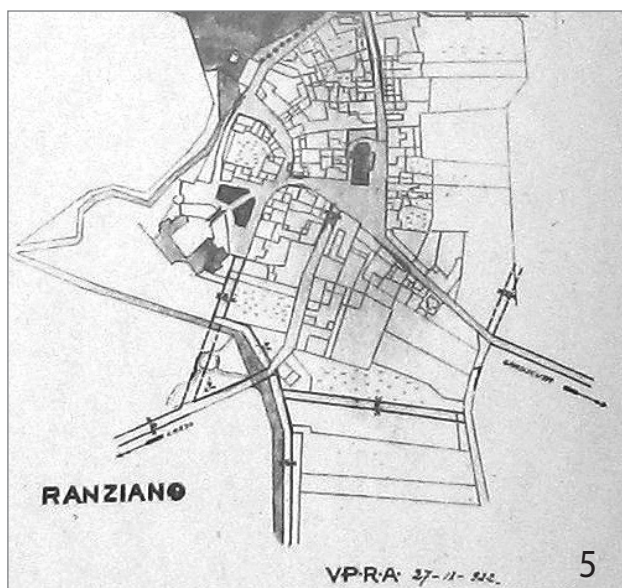

Slika 4: Delni regulacijski načrt za Vrtojbo (1920) – hrani ga Musei provinciali Gorizia (vir: Pozzetto, 1997: 274).

Tudi delni regulacijski načrt Šempetra pri Gorici iz leta 1920 (Pozzetto, 1997: 246) je poleg razširitve naselja ter regulacije in širitve cest predvideval umestitev drevoreda na glavno cesto proti Gorici. Drevored je Fabiani na eni strani podaljšal v glavni trg in s tem oblikovno povezal glavne dele naselja.

Primer oblikovanja tržnega prostora s pomočjo zasaditve dreves je Fabiani uresničil pri delni regulaciji Vrtojbe iz

leta 1920 (Pozzetto, 1997: 247). Kraja, ki je bil močno poškodovan, Fabiani ni spreminjal niti ni zanj predvidel večjega razvoja. Načrtovana je bila zidava nove cerkve. Fabiani je stavbo s pročeljem obrnil proti cesti in jo postavil na pravokotno parcelo, ki ji dajejo obliko le nizek zid in drevesa. Gre za zelo preprosto rešitev, ki je obenem učinkovita in poceni. V načrtu je bilo na drugi strani ceste v osi cerkve predvideno tudi pokopališče, ki pa danes stoji nekoliko nižje. Ureditev pravzaprav težko imenujemo trg. Cerkev je namreč postavljena v sredino

Sliki 5 in 6: Delna regulacijska načrta za Renče in Ločnik (1921) – hrani ju Musei provinciali Gorizia (vir: Pozzetto, 1997: 282 in 249).

Sliki 7 in 8: Delna regulacijska načrta za Vipavo in Ajdovščino (1921) – hrani ju Musei provinciali Gorizia (vir: Pozzetto, 1997: 264 in 265).

pravokotnika, tako da ni prostora za pravi tržni prostor. Zanimivo je, da je prav take rešitve grajal Camillo Sitte, ki ga je Fabiani močno spoštoval. Je pa ureditev bližje secesijskemu urbanizmu Otta Wagnerja. Ambient je posebej dragocen, ker je bil v celoti realiziran (razen lokacije pokopališča), in je še danes dobro vzdrževan. Za Vrtojbo pomeni lep center sicer ob cesti razvlečenega kraja.

Zelo učinkovito je Fabiani uporabil preprosto zasaditev dreves v **Renčah** (Pozzetto, 1997: 282) ob reki Vipavi, med mostom čez reko in stavbo mlina. Sklenjena vrsta dreves tik nad vodo ustvarja videz zidu oziroma obzidja kraja in deluje z druge strani reke, od koder pridemo v kraj, izrazito monumentalno. Niz dreves tako predstavlja mejo med naseljem in vodo. Zaradi zaježitve reke Vipave na tem prostoru deluje celota še mogočnejše. Danes je zasaditev nekoliko razredčena, kar zmanjšuje opisani učinek.

Zanimiv je tudi delni regulacijski načrt za **Ločnik** iz leta 1921 (Pozzetto, 1997: 249). Tukaj je Fabiani uporabil vse prepoznavne elemente svojega pristopa: delna regulacija obstoječe cestne mreže, razširitev cest, širitev naselja, oblikovanje prostora z drevoredi in drugimi zasaditvami dreves, širitev obstoječih in oblikovanje novih trgov. Posebej zanimiv je nov trg z okroglim tlorisom, umeščen na lokacijo predvidene širitve naselja. Fabiani ga je ogradel z drevesi, kaže pa na njegove korenine, ki temeljijo (tudi) na sodobni secesijski estetiki. Načrt večinoma ni bil realiziran.

Da je Fabiani resnično imel v mislih regijo kot celoto, potrjuje dejstvo, da je urejal tudi naselja, ki v vojni niso bila poškodovana, in sicer večje trge, posebej pomembne za razvoj regije. Taka primera sta ureditvi Vipave in Ajdovščine. Delna regulacija **Vipave** (Pozzetto, 1997: 264) predvideva ureditev železniške postaje in obvozne ceste, nakaže pa tudi razvoj novih predelov mesta. Ureditev novih zelenih površin in reprezentativen drevored do trga z Lantierijevim dvorcem kaže prepoznaven Fabianijev pečat. Načrt je bil uresničen le delno. Delna regulacija **Ajdovščine** iz leta 1921 (Pozzetto, 1997: 265) je bila v nekaterih delih uresničena, predvsem pri zasaditvi dreves, ureditvi mestnega parka in trasiranju nekaterih cest. Drevored in nekatere zelene površine dajejo mestnemu jedru Ajdovščine še danes prepoznaven pečat.

Ureditev vasice **Sela na Krasu** iz leta 1921 (Pozzetto, 1997: 259) lahko najbolje opišemo s Fabianijevimi besedami (Fabiani, 1988b: 171) : »Posebno gostilna v središču vasi, sredi velikega vrta, presega po pomembnosti vse ostale lokale in pisarne, kajti v njej se ljudje pogovarjajo in sklepajo pogodbe.« Vas je bila med vojno v celoti porušena, njen večji razvoj pa ni bil predviden. Potrebna je bila torej obnova v predvojni velikosti. Fabiani je trasiral glavne ceste in projektiral monumentalni

Slika 9: Delni regulacijski načrt za Sela na Krasu (1921) – hrani ga Muzei provinciali Gorizia (vir: Pozzetto, 1997: 259).

vaški trg s cerkvijo kot centrom vasi. Na nepravilni štirikotni ploščadi naj bi stala cerkev, ob njej pa je bila predvidena zasaditev dreves v vrsti. Prostorni trg bi ta drevesa zapiral in s tem ustvarjal omejen prostor, kar bi trg in cerkev še dodatno poudarilo. Ne glede na arhitekturo cerkve bi tak trg deloval kot zelo lep ambient.

3 Sklep

Povojno obnovo Goriške in Krasa lahko štejemo med Fabianijeva najbolj monumentalna dela. To lahko utemeljujemo s kakovostjo posameznih ureditev, še bolj pa s celostnim pristopom in širino zamisli, ki ni vključevala samo urejanja naselij, temveč tudi organizacije celotnega bivalnega prostora. Za enotno obravnavo celotne regije je poskrbel tudi zakon, ki je bil izdan novembra 1921 in je za celotno območje urejal problematiko razlastitev zemljišč v splošno korist, odškodnin in denarnih prispevkov. V okviru celotne preнове sicer ostaja še veliko odprtih vprašanj, predvsem zaradi nedostopnosti nekaterih arhivskih gradiv in tudi zaradi takratnega političnega položaja, ki Fabianiju ni dopuščal, da bi se podpisoval kot avtor projektov (Pozzetto, 1997: 50–55). Odprto ostaja tudi vprašanje avtorstva različnih arhitektur, predvsem številnih cerkva (Osvald, 2002).

Regulacije in urbanistične ureditve naselij lahko gledamo tudi skozi prizmo Fabianijevih prizadevanj za ureditev rek Vipave in Soče kot del plovne poti med Jadranom in Donavo, ki se ji je posvečal do konca svojega življenja. V času, v katerem je bilo regionalno načrtovanje še v povojih, je Fabiani izhajal iz svojih prepričanj o nujnosti enakomernega razvoja tako mest kot podeželja, saj bi le tako lahko dosegli pozitivne učinke za vse prebivalstvo. Napovedal je tudi postopno selitev ljudi iz mest na podeželje, kar bi prinesli predvsem ureditev cestnega omrežja in modernizacija (Fabiani, 1999: 155). V svojem filozofskem spisu *Akma, duša sveta*, ki ga je začel pisati po prvi svetovni vojni, sam pravi, da »bo nastal nov urbanizem, ki bo

upošteval potrebo po novih dejavnostih prebivalcev, zato bo radikalno spremenil princip porazdelitve in predvsem izboljšal pristop do podeželja« (Fabiani, 1999: 146). Zaradi njegovega dela pri obnovi goriške regije pa lahko Fabianija pojmuje kot enega od pionirjev prostorskega načrtovanja tudi v svetovnem merilu (Garzarolli in Miani, 1988: 51). Njegove ureditve tudi več kot devetdeset let po nastanku ohranjajo aktualnost in smiselnost ter ostajajo odprte za nadgraditve glede na potrebe sodobnosti.

.....
 Tina Jazbec, prof. um. zgod. in zgod.
 Ustanova Maks Fabiani, Štanjel, Slovenija
 E-pošta: tincajazbec@gmail.com

Viri in literatura

Fabiani, M. (1988a): Marko Pozzetto (ur.), *Maks Fabiani. Nove meje v arhitekturi* (Trst, junij–september 1988). Benetke.

Fabiani, M. (1988b): Marko Pozzetto (ur.), *O kulturi mesta. Spisi 1895–1960*, Trst.

Fabiani, M. (1999): *Akma, duša sveta*, Štanjel.

Garzarolli, M., Miani, L. (1988): Regulacijski načrti za manjša mesta, trge in vasi v porečju Soče 1917–1922. V: Marko Pozzetto (ur.), *Maks Fabiani: Nove meje v arhitekturi* (Trst, junij–september 1988). Benetke, str. 51–67.

Osvald, M. (2002): Spomeniško varstvo in obnova Goriške po prvi svetovni vojni. Arhitekt Maks Fabiani (1865–1962) ter cerkve v Ločniku, Šempetru pri Gorici in Vrtojbi. *Acta historiae artis Slovenica*, 7, str. 123–134.

Pozzetto, M. (1997): *Maks Fabiani – vizije prostora*. Kranj.

Wurzer, R. (1988): O urbanističnem načrtovanju Maksa Fabianija. V: Marko Pozzetto (ur.), *Maks Fabiani: Nove meje v arhitekturi* (Trst, junij–september 1988). Benetke, str. 13–15.